

КОНЦЕПТИ CLEVERNESS ТА STUPIDITY В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ НОСІЇВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано вербалізацію концептів CLEVERNESS та STUPIDITY в синхронії а діахронії та встановлено концептуальні кореляти розумових здібностей людини як концептуальногореферента.

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу, концептуальний корелят, концептуальнийреферент, семантичний зсув.

Антропоцентричне спрямування сучасної науки знаходить своє відображення у застосуванні лінгвокогнітивного підходу до дослідження проблемних питань мовознавства. Набуває актуальності вивчення концептуальної картини світу, що досягається шляхом застосування концептуального аналізу. У сучасному мовознавстві цю проблематику розробляють О. С. Кубрякова, Ю. С. Степанов, М. М. Полюжин, Дж. Лакофф, С. А. Жаботинська та інші.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених концептам, не усі концепти отримали належну увагу, зокрема у вітчизняному мовознавстві. Предметом нашого дослідження є репрезентація концептів CLEVERNESS та STUPIDITY в концептуальній картині світу носіїв англійської мови. Попередні дослідження з цього питання або не проводилися з позиції лінгвокогнітивного підходу, або обмежувались аналізом фразеологічних одиниць та залишали поза увагою діахронічний зріз відповідного мовного матеріалу. Та саме через історичний аналіз напрямків семантичної зміни можна пояснити синхронні семантичні зв'язки між лексичними групами, водночас синхронні семантичні зв'язки можуть прояснити причини семантичних зсувів в історії мови [7, с.45-6]. Метою цієї статті є дослідити особливості концептуалізації розумових здібностей людини у носіїв англійської мови шляхом виявлен-

ня семантичних зсувів в діяхронії та синхронії. Матеріалом дослідження слугував OED [10].

Семантичну зміну, або зсув, розглядаємо як мовний засіб концептуалізації, когнітивний інструмент [3, с. 54], який має діяхронний та синхронний зрізи [2; 4; 7]. Відношення похідності, які зв'язують між собою різні значення одного слова на рівні синхронної полісемії, і відношення між значеннями слова у різні моменти його історії є тим самим явищем [2, с. 15]. В основі моделей семантичної зміни лежать два когнітивні механізми: категоріальний зсув (метафора) та зсув фокусу уваги (метонімія) [4, с. 35]. Причому семантична зміна відбувається системно: дериваційні пропеси охоплюють не окремі слова, а цілі групи [4, с. 36]. Тому, доцільно визначити концептуальні кореляти (source domains) CLEVERNESS та STUPIDITY, які трактуємо як відповідні концептуальні референти (target domains).

З метою проведення концептуального аналізу інвентаризовано лексичні одиниці (іменники та прикметники), які вербалізують концепти CLEVERNESS та STUPIDITY. Корпус показав, що одиниці, які позначають STUPIDITY кількісно перевищують одиниці на позначення CLEVERNESS. Цей факт підтверджує численні спостереження лінгвістів про переважаючий характер негативно маркованих лексичних одиниць, що пов'язано з особливостями людського мислення [8, с. 231; 1]. Р.А.Волдрон прокоментував цю тенденцію стосовно ментальної лексики: група одиниць на позначення CLEVERNESS особливо схильна до пейоризації, оскільки цю рису нерідко піддають сумнівам: *crafty* позначав «сильний, владний, могутній» в староанглійський період, та вже після 14 століття під впливом пейоризації значення змінилося на «хитрий»; *artful* означало «вчений, мудрий» у 17 столітті, згодом почало позначати «який володіє практичними навиками», поступово змінилося на «обманливий, хитрий»; *sly* (сканд. походження) розвинулось тим же ж шляхом [9, с.158-9].

Основними концептуальними корелятами РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ є ЧУТТЄВИ СПРИЙНЯТТЯ, ГУСТИНА та ТВАРИНИ.

Мегафоричні відношення між інтелектом та чуттєвим сприйняттям, зокрема зоривим, є загальноновизнаними та претендують на статус універсальних [7]. Цей вид відношень демонструє, що фізичний світ тісно пов'язаний з нашими уявленнями про нього. Встановлено, що з-поміж усіх видів чуттєвого сприйняття 77% складають одиниці, які первісно позначали **зорове сприйняття**: «розумний, інтелігентний»: *understanding* (*нпукм*), *skillwise* (1300-1340), *well-witted* (1450-1552), *wit*, *wits*, *witted*, *bright*; «мудрий»: *wise* (*нпукм*), *wise* (*імен*), *witful* (1300-1340), *wiser* (1300-1818), *well-advised*, (*депоз*) *wizard* (1440-1841), *inwise* (1450-80), *wittiful*, *bilwise*, (*депоз*) *self-wise*, (*депоз*) *overwise*, *wisely*, *visible*, *wisdom*, *wisling* (1633-1914), (*депоз*) *wisdomship*, (*депоз*) *self-wiseling*, (*депоз*) *afterwise*, *wisdomful*, *witty* (1340-1611), (*депоз*) *wiseacre*, (*депоз*) *wisehead*, *far-seeing*, (*депоз*) *wisecredom*, *wisebones*, *prudent*; «кмітливий»: *yare-witel* (1205), *clear-eyed*, *quick-witted*, *quick-sighted*, *ready-witted* (1581-1869), *sharp-sighted*, *perspicuous*, *sharp-witted*, *inseeing* (1590-1840), *insighted*, *well-sighted* (1613-1656), *quick-eyed*, *perspicacious*, *far-sighted*, *clear-headed*, (*депоз*) *overwitted*, *sighty*, *seeing* (1440-1825), *pellucid*; «проникливий»: *wordly-wise*, *street-wise* (*сл.*); «розумний»: *mother witted*; «спритний»: *wise-ass* (*сл.*), (*депоз*) *smart alec*,

wisenheimer (амер.сл), (*депоз*) *wise guy*; «завчений»: (*депоз*) *illuminati*; «геніальний»: *deep-seen, eagle-wit*; «дурний»: *goky, dull-witted, unwiseman* (1400-1520), *blind, witless, unwitty, ungleaw, want-wit* (1448-1900), *short-witted, blinded* (1535-1826), *lean-witted, wittol* (1588-1822), *unilluminated, buzzard-blind, thickwitted, half-witted, lack-wit, underwitted* (1683-1856), *blunt-witted, fat-witted, wit-lost, gowk, opaque, half-wit, unwitted, opacity, barren-witted, dim, want-wit, wool-witted, nitwit* (позм. прикм), *nitwit* (позм. імен), *dim-wit* (амер.), *nitwitted, dim-witted*. Особливістю цієї групи є обмежена кількість твірних основ; найпродуктивнішим є прото-індоєвропейський корінь *weird-*. Помітно, що переважають одиниці на позначення CLEVERNESS (62) (пор. STUPIDITY (35)). На переконання К.Аллан, це пов'язано з сприйняттям чуттєвих сприйняттяв як каналів передачі інтелекту [5, с.41]. В межах цієї групи 34 одиниці описують концепт СВІТЛЮ, проте важко відокремити ЗОРОВЕ СПРИЙНЯТТЯ від СВІТЛА, наприклад, у *clear* (з лат. «ясний, чіткий»). Простежується симетричність у даних: *bright – clever, a dim/dark – stupid*.

Потреба сприйняття віту на дотик – одна з елементарних людських реакцій на зовнішні подразники. Друга за величиною група **тактильного сприйняття** включає 25 позначень CLEVERNESS, 7 STUPIDITY: «розумний, інтелігентний»: *well-feeling, capax* (1432-1556), *conceited, conceitful* (1594-1607), *apprehensive* (1601-1868), *cleverish, perceptive*; «мудрий»: *perceived, tactful*; «кмітливий»: *perceiving, nimble-witted, nimble, nimble-headed, of a far fetch, uptaking, nimble-brained*; «розумний»: *clever, capable*; «спритний»: (*депоз*) *clever-boots/-sides/-sticks, (депоз) clever-clogs, (депоз) clever-dick, (депоз) clever-clever*; «геніальний»: *of a great/deep reach*; «дурний»: *heavy, heavy-headed, unconceiving* (1593-1740), *incomprehensive, unapprehensive* (1624-1840), *unperceiving* (1723-1803), *unapprehending*. Для групи характерне подвоєння коренів; найпродуктивніший прото-індоєвропейський корінь *kap-* (лат. *capere*) наявний в 11 одиниць. Інші продуктивні корені – старопанглійський *nutol* та латинський *prehendere*. Група тісно пов'язана з дієсловами фізичного контакту на зразок *grasp*, що реалізують концептуальну метафору РОЗУМІННЯ – СХОПЛЕННЯ [6, с.124-5]. *Clever* – помітний виняток у групі, оскільки слово не пов'язане з розумінням. Етимологія цього слова не зовсім чітка, проте його пов'язують із середньоанглійським *clivers* «кігті», тому *clever* – «вправний у схопленні» [10].

Група **смакового сприйняття** включає 12 лексичних одиниць, 9 з яких мають корінь *sap-* та походять від латинського *sapientem* або французького *sapient* «смак»: «мудрий»: *sage* (1400-1862) (прикм), *sapient* (1549-1600) (п), *sapientipotent* (adj), *sapientipotent* (імен), *sage* (імен), *sage-like, sapient* (1471-1868) (прикм); «проникливий»: *savvy/savey* (прикм); «розумний»: *salted*; «дурний»: *wearish* (1519-1537), *insipid* (1700-1834) (імен). Невелика репрезентативність групи пов'язана з індивідуальністю смакового сприйняття.

Група **слухового сприйняття** – найменша серед усіх типів чуттєвого сприйняття, включає 6 одиниць, усі з яких виражають STUPIDITY: *daff* (1325-1876), *deaf* (1440-1482), *dumb as a beetle, surd* (1601-1676), *dunny* (імен), *dunch* (1845-1927). Сучасне вживання прикметника *deaf* у *Are you deaf?* означає не просто неможливість

почути, *dumb* позначає неможливість говорити. Форма *surd* (від лат. *surdus*) позначає і неможливість чути, і неможливість говорити, об'єднуючи ці два поняття.

Підгрупами концептуального корелята ГУСТИНА є **матеріали та їжа**. Лексичні одиниці (86) свідчать про наявність метонімічної мотивації, оскільки зв'язок між густиною та ментальністю суміжний з концептуалізацією абстрактного розуму як голови (вмістилища розуму). Тут також реалізуються концептуальні метафори: **ІДЕЇ – ФІЗИЧНІ ОБ'ЄКТИ** та **ГОЛОВА – ВМІСТИЛИЩЕ**. Важливо, що одиниці цієї групи вербалізують STUPIDITY: *thickwit, gross (1526-1844), gross-headed (1580-1606), gross-head(1580-1606), thick-skin, thick, thick-brained, thickwitted, thick-skulled, thick-skull (1755-1894), thick-headed (1801-1891), dense, thick-head, thick (позм. імен), crass, thick-head, thickwit, thikie (позм), as thick as two planks, thicko (позм), blockish (1548-1868), blockheaded (1549-1860), blockhead, block (1553-1810), log-headed (1571-1926), wooden, loggerhead (1596-1831), loggerheaded (1596-1831), stock, stockish, block-plate, blockhead (1606-1716), stub, timber-headed, logger, loggerhead, a piece of wood, hulver-head, chuckle-headed (діал), clod-poll, clod, turf, clod-pate (1636-1690), clod-pated (1638-1822), muddy-headed (1642-1815), clod-head, muddish, clod-skull, mud (1708-1886), mud-headed, mudhead, grout-head (1550-1649), groutmoll (1578-1658), grout-headed (1578-1847), beef-brained, macaroon (1631-1633), pudding-headed (1726-1896), mutton-headed (сл), beef-head, mutton-head, pudding head, suet-brained, suet-headed, meat-head, meat-headed, nog-head, chuckle-pate, stob, stump, log-head, woodenhead, wooden-headed, off his chump, chump, nog-headed, woodentop, clay-headed, stone, leather-headed, leather-head (сл), stunpoll (діал), bone-headed, bonehead, ivory dome, knuckle-head, beef-witted.*

Концептуальний корелят **ТВАРИНИ** співвідносний з концептуальним референтом STUPIDITY, за винятком *owl* (дерогативне «розумний»): *mule, ass-headed (1552-1609), ass-head (1550-1601), ass-like (1567-1581), assy, assish, long-eared, asinine, nedly, donkeyish, donkey, long-ears, sheepish (1380-1692), sheep's head, ram-head (1605-1630), sheep's head, ram-headed, tup-headed, wether head, calf (1553-1711), calvish (1570-1834), bullhead (1624-1840), ox-head (1634-1806), buffle (1655-1710), bufflehead, bovine (1855-1879), ape (1330-1741), puppy-headed, dunderwhelp (1621-1625), squirrel-headed (1637-1953), squirrel-minded, soft-horn (сл), goosish (1374-1863), dotterel (1440-1681), saddle-goose, noddy, goose, gander (1553-1816), nodgecock, buzzard, cuckoo, hichcock, widgeon (1612-1741), duncescomb, eagle-wit, green goose (1768-1877), dove, goosy, anserous, as crazy as a loon, anserine, sparrow, jay, sparrow-brain (позм), bird-brain, beetle, dorhead, dor, beetle-brain, nitwit, nitwit, nitwitted, cod's-headed, mullet-headed (сл), gubbins, like a stunned mullet.* Концептуалізація розумових здібностей через травин має своїм джерелом фольклор, вірування, байки, які мають більший вплив, ніж наявність прямої мотивації.

Підсумовуючи, очевидно неможливо однозначно трактувати жодну з цих груп без детального вивчення культурних чинників та символізму. Основні тенденції семантичних зсувів пов'язані з виділеними вище групами, які виступають концептуальними корелятами для позначення розумових здібностей людини. Особливістю англійської картини світу є розмаїття форм, які вербалізують концепт STUPIDITY

та висока продуктивність твірних основ (хоча менша кількість форм), які позначають CLEVERNESS.

Література

1. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. Л. Бессонова. – К., 2003. – 39 с.
2. Зализняк А. А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект „Каталога семантических переходов” / Анна А. Зализняк // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 13–25.
3. Лапина М. Н. Семантическая деривация в когнитивном аспекте: (на материале английского языка) : автореф. дис. докт. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / М. Н. Лапина. – СПб., 1996. – 32с.
4. Падучева Е. В. О семантической деривации: слово как парадигма лексем / Е. В. Падучева // Русский язык и его функционирование : тезисы докл. междунар. конф. [Третьи Шмелевские чтения], (Москва, 22–24 февр. 1998 г.). – М., 1998. – С. 34–36.
5. Allan K. Metaphor and Metonymy : a Diachronic Approach / Kathryn Allan// Publications of the Philological Society, 42. – 243 p.
6. Lakoff G. Metaphors we Live By / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
7. Sweetser E. From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / Eve Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 174 p.
8. Ullman S. Semantics. An Introduction to the Science of Meaning / Stephan Ullman. – Oxford : Basil Blackwell, 1981. – 278 p.
9. Waldron R.A. Sense and Sense Development. London, 1979.
10. The New English Dictionary on Historical Principles (NED) : ed. by J. Simpson, E. Weiner. – [2-е видання]. – Oxford : Oxford University Press, 1989. – 22000 p.

Дилай И.П. Концепты CLEVERNESS и STUPIDITY в концептуальной картине мира носителей английского языка

В статье проанализирована вербализация концептов CLEVERNESS и STUPIDITY в синхронии и диахронии, установлены концептуальные корреляты умственных способностей человека как концептуальногореферента.

Dilay I. Concepts CLEVERNESS and STUPIDITY in the conceptual picture of the world of English native speakers

The paper focuses on the verbalization of the concepts CLEVERNESS and STUPIDITY both synchronically and diachronically and establishes the source domains of CLEVERNESS and STUPIDITY as the target ones.